

Tek Parti Dönemine Althusserci Bir Bakış: Bir İdeolojik Aygıt Olarak Köy Enstitüleri

Yasin KÖSECE*
İbrahim YILMAZ**
Rıfat KARAKOÇ***

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Tek Parti dönemini Althusserci bir bakışla analiz ederek bu dönemde kurulan ve 1954 yılında Demokrat Parti iktidarında kapatılan Köy Enstitülerini, Althusser'in ideoloji kavramı bağlamında değerlendirmek ve tarihsel süreç içerisinde özellikle Devletin İdeoloji Aygıtları (DİA) kavramı çerçevesinde bu kurumu ele almaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle ideoloji kavramı farklı yazarların görüşleriyle irdelenmiş sonrasında Althusser'in ideoloji kavramına bakışına ve DİA kuramına yer verilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Tek Parti döneminde gerçekleşen olaylar ve bu dönemde kurulan diğer DİA'lar ele alınmıştır. Köy Enstitüleri hem eğitim reformları hem de Tek Parti döneminde hâkim olan Kemalist ideoloji kapsamında incelenmiştir. İdeolojik olduğu kadar kalkınma amacıyla da kurulan Köy Enstitüleri'nin, kurulduğu köylerde hem ideolojik hem de kalkınma amaçları gerçekleştirdiği görülmektedir. Ancak Enstitüler, toplumda ve siyasal alanda ideolojik yönlerinin ön plana çıkarılmasından dolayı siyasi bir mana yüklenmişler ve Enstitülerin köylerin kalkınmasına yönelik rolü arka planda kalmıştır. Sonuç olarak Köy Enstitülerinin bir DİA olarak değerlendirilebileceği görülmektedir. Fakat iktidar partisinin Köy Enstitülerine yönelik eleştirilerin etkisinde kalarak hareket ettiği ve kurucusu olduğu Köy Enstitülerini zamanla etkisizleştirdiği anlaşılmaktadır. İktidarın 1950 yılında el değiştirmesiyle Köy Enstitülerinin kapatılması daha sık gündeme gelmiş ve 1954 yılında kapatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Köy Enstitüleri, ideoloji, Devletin ideolojik aygıtları, L. Althusser, Tek Parti dönemi.

An Althusserian View of the One-Party Period: Village Institutes as an Ideological Apparatus

Abstract

The main aim of this paper is to analyze the Village Institutes, which was established during the One Party period and abolished in 1954 by the Democrat Party, with reference to the ideological state apparatus (ISAs) developed by Louis Althusser. In line with this purpose, firstly the meaning of the concept of ideology was explained/discussed and then Althusser's view on ideology and ISAs were elaborated. In order to make the discussion clearer, also certain institutions and historical incidents that happened during the One Party period were discussed. Village Institutions are examined through reforms in education and Kemalist ideology that prevailed during the One Party period. Village Institutes that are established for ideological and development purposes seem to operate these aims in the places where they were founded. However, from political and social perspectives the ideological aims of Village Institutes' become more visible and development benefit of them seem to be neglected. Because of this reason, Village Institutes can be seen as an ISAs. The paper denotes that the ruling Party could not resist the critics about the Village Institutes. Although the ruling party found them, they were the one to decrease their importance within society. As the ruling Party was changed in 1950, support for the abolishment of the Village Institute became stronger and finally they were shut down in 1954.

Keywords: Village Institutes, ideology, ideological state apparatuses, L. Althusser, One Party period.

Geliş/Received: 30.10.2021

Kabul/Accepted: 27.12.2021

- Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Planlama Uzmanı, İçişleri Bakanlığı, yasinkosece@gmail.com, Orcid: 0000-0001-6067-5315

** Dr. Öğretim Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ibrahim.yilmaz@samsun.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6081-6648

*** Dr. Öğretim Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, rifat.karakoc@samsun.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3942-7426
(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Giriş

İdeoloji kavramının muğlaklığı üzerine tartışmalar günümüzde devam etmektedir. Kavramın doğuşu olumlu bir anlamda olmasına rağmen sonraki süreçte çoğu düşünce insanı tarafından olumsuz bir anlamda ele alınmaktadır. Fakat buna rağmen her ne kadar bazı düşünürlerce önemini kaybettiği ileri sürülse de günümüzde ideolojinin hala önemli ve etkili bir kavram olduğu rahatlıkla ifade edilebilmektedir. Destutt de Tracy, Karl Marx, Antonio Gramsci gibi birçok düşünür tarafından değişik bakış açılarıyla ele alınan ve farklı manalar atfedilen ideoloji kavramına L. Althusser de farklı bir görüş getirmiş ve bu görüş doğrultusunda bir ideoloji kuramı oluşturmuştur.¹ Althusser, Marksist terminolojideki devletin baskı aracı olma sıfatının dışında, Gramsci'nin üzerinde çokça durduğu hegemonya kavramından yola çıkarak egemen sınıfın yalnızca baskı aygıtları olmadığını, devletin ideolojik aygıtlarla kendi fikirlerini topluma aktararak varlığını kabul ettirdiğini ve sürdürdüğünü ifade etmektedir.

Bu görüşler doğrultusunda ele alacağımız Tek Parti dönemi, Cumhuriyet'in kuruluşuyla başlamış ve 1950 seçimlerinde iktidarın Demokrat Parti'ye geçmesine kadar varlığını sürdürmüştür. 1923 yılında kurulan devlette, mevcut kurumlara ek olarak bu yeni devletteki fikir ve düşünceler ışığında birçok reformun ortaya çıkmasının akabinde bunların halk tarafından nasıl benimseneceği önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemdeki yeni kurumların, egemen ideolojinin halka tanıtılması ve benimsetilmesi konusunda önemli bir rol oynaması hedeflenmiştir. Köy Enstitüleri de bu bahsedilen kurumlardan bir tanesidir. 1940 yılında kurulan Köy Enstitüleri, köylerde yaşayan insanların eğitim düzeylerinin hem teorik hem de pratik anlamda artırılmasının yanı sıra buradaki halkın Kemalist ideoloji kapsamında şekillendirilmesi sorumluluğunu taşıyan bir kurumdur.

Bu kapsamda, yapılan reformlar sebebiyle Türk siyasal hayatının en tartışmalı dönemlerinden biri olan Tek Parti dönemine Althusser'in ideoloji kuramı perspektifinden bakarak Althusser'in modern kapitalist dönemde en önemli DİA'nın eğitim DİA'sı olduğu fikrinden hareketle ilgili dönemde devletin ideolojik aygıtlarından olduğu kabul edilen Köy Enstitülerinde Cumhuriyetçi ve Kemalist fikirlerin yayılmasının ve benimsenmesinin ne yönde etkili olduğu ele alınacaktır. Bu doğrultuda ilk bölümde ideoloji kavramına ve Althusser'in ideoloji anlayışına yer verilecek, devamında Tek Parti dönemine ve bu dönemin hâkim ideolojisi olan Kemalizme değinilecektir. Son bölümde ise Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemindeki eğitim reformları ele alınacak ve Erken Cumhuriyet döneminin reformlarından biri olan Köy Enstitüleri farklı boyutlarla incelenecektir.

Bu çalışmanın literatüre katkısı, daha önce farklı bakış açılarıyla ele alınan Köy Enstitülerinde Tek Partinin hâkim ideolojisi olan Kemalizmin nasıl bir etkisi olduğunun ve Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e farklılaşan eğitim anlayışının bu kurumun kuruluşunda ne tür bir katkısı bulunduğunun

---

¹ İdeolojiye atfedilen farklı manalar için bakınız: Örs (2010).

Althusser'in ideoloji kavramı kapsamında incelenmesidir.

İdeoloji Kavramı ve Devletin İdeolojik Aytıları

İdeoloji Kavramı

Sosyal bilimlerde en muğlak kavram olarak anılan ideoloji, temel düşüncelerimizi desteklendireceğimiz argümanları ve fikirlerimizin geçerliliğini sorgulayan özü itibarıyla tartışmalara konu olan ve hakkında ihtilaflar bulunan bir mefhumdur (McLellan, 2009: 1). Eagleton'a (1996: 17) göre ideolojinin yeterli bir tanımı yapılamamakta ve bu durum ideoloji kavramının, birbiriyle uyumsuz birçok anlamı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tartışmalı kavrama bir tanım geliştiren Mannheim ise kavrama iki farklı açıdan yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır. Mannheim'a (2002: 82-83) göre ideoloji, karşıt görüşlere inanılmamasını ifade ediyorsa "kısmî ideoloji", bu kısmiliğin karşısında bütüncül bir yapıda somut olarak tanımlanabilen bir topluluğun fikirleri olarak kullanılıyorsa "bütünlükçü ideoloji" olarak adlandırılmaktadır. Bir başka tanıma göre ideoloji, oldukça girift ilişkilere sahip olan yaşadığımız dünyayı anlaşılır hale getiren yol haritasıdır (Örs, 2010: 10). Roskin vd. de benzer bir tanım geliştirerek "belli doktrinleri takip ederek toplumun geliştirilebileceği inanç sistemi" olarak ideoloji kavramını ifade etmektedir (Roskin, Cord, Medeiros ve Jones, 2018: 61).

"idea" ve "-oloji" kelimelerinden oluşan ve "fikirbilim" anlamına gelen ideoloji (Atılgan, 2012: 285) ilk defa 1797'de Destutt de Tracy tarafından kullanılsa da kavramın tarihsel gelişimi, insanların dünyayı idrak etmelerini olası hale getiren sistemlerin dıştan gelen etkilerle oluştuğunu ifade eden Condillac ve Helvetius'un fikirlerinde aranabilmektedir (Mardin, 2018: 22). Condillac ve Helvetius'tan mülhem düşüncelerimizin fiziksel duyular üzerine kurulmuş olduğunu belirten de Tracy, diğer bilimlere temel oluşturacak bir "fikirbilim" önererek ideoloji kavramını ilerici ve olumlu bir anlamda kullanmıştır (McLellan, 2009: 6). Dönemin tutucularının desteğini alabilmek adına ideologları toplumsal düzeni yerle bir etmekle suçlayan Napoleon Bonaparte ise ideolojiye olumsuz anlam yükleyen ilk kişi olmuştur (Örs, 2010: 10). Karl Marx da kavramı siyasi bir terim olarak kullanmakta ve "dünya hakkında yanlışlarla dolu bir görüş" olduğunu ifade ederek kavrama eleştirel ve olumsuz bir anlam yüklemektedir (Heywood, 2019: 26). İdeoloji kavramı günümüzde de daha çok olumsuz anlamda kullanılmakta, ideoloji olarak uç fikirlere gönderme yapılarak ideolojilerin yıkıcılığından söz edilmektedir (Atılgan, 2012: 268). Fakat bu negatif yorumlara rağmen ideolojiler günümüzde düşüncelerin biçimlenmesinde hâlâ en etkili araç olarak öne çıkmaktadır.

Althusser'in İdeoloji Kuramı

1918 yılında Cezayir'de muhafazakâr bir ailede doğan Louis Althusser gençlik yıllarında coşkulu bir Katolik olmasına karşın İkinci Dünya Savaşı'nda esir düşmesinin ardından komünizme ilgi duymaya başlamış (Delacampagne, 2018: 252) ve Marksizmin felsefi boyutta ele alınmasını önererek Marksist bir düşünce yapısıyla eserler vermiştir (Badiou, 2015: 69).

1960'lı yıllardaki birçok Fransız düşünür gibi Spinoza'ya yönelen Althusser; erekselci, öznelci

ve idealist Hegel felsefesinin, Marksizmde yaşanan güncel sorunlara cevap veremeyeceğini düşündüğünden özne karşıtlığı barındıran ve erekselci olmayan Spinoza üzerinden Marksizme yeni yaklaşımlar getirmeyi amaçlamıştır (Cihan, 2013: 121-122). Althusser, Marx'tan yola çıkarak bilim ve ideolojinin karşıtlık oluşturduğunu düşünse de daha sonrasında bunu teorizm² olarak isimlendirerek bunu hata olarak değerlendirmektedir. Althusser'e göre Marx, ideoloji kavramına yanılama ve üstyapının oluşumu olmak üzere iki farklı anlam yüklediğinden kavram yanlış indirgenmektedir. Marx'ı Spinoza'dan dolanarak okuduğu için Hegel'den aldığı çelişkiyi eksik bırakan bir anlayışla teorist sapmaya düşen Althusser, bu hatayı kabul ederek, ideolojiyi yanlış ve yanılama yerine pratik tasarımlar bütünü olarak ifade etmektedir (Güngör, 2001: 223). Yine bu tanımdan hareketle Althusser'in ideolojiyi sosyal yaşamla iç içe ele alarak; ideolojinin sosyal yaşamı her aşamada ve her zaman spontane bir şekilde etkileyen kavram olarak tanımladığı söylenebilmektedir (Kazancı, 2012: 72).

Althusser, Marx'ın bir ideoloji teorisi oluşturmaya çalıştığını belirterek onun *Alman İdeolojisi* eserinde Marksist olmayan bir ideoloji teorisi sunduğunu, *Kapital*'de ise ideoloji teorisinin birçok izi gözükse de ideoloji teorisi olmadığını ifade ederek kendisi de bir ideoloji teorisi taslağı oluşturmaktadır (Althusser, 2017: 65).

Althusser'e (2017: 65-77) göre ideoloji; tarihi olmayan, hayali bir temsil hüviyetinde olan, maddi varoluşa sahip bulunan ve somut özneler için var olan bir kavramdır ve bu ilkeler üzerinden bir ideoloji kuramı oluşturmaya çalışmaktadır. Althusser, "ideolojinin tarihi yoktur" derken Marx'ın *Alman İdeolojisi* adlı eserindeki aynı ifadeye atıf yapmaktadır. Althusser, Marx'ın ahlakın ve metafiziğinde tarihinin olmadığını söylediğini ifade ederek Marx'ın bu bakış açısını pozitivist olarak tanımlamaktadır. İdeolojiyi saf yanılama olarak gören Marx, pozitif gerçeğin artıklarından oluştuğunu düşündüğü bu kavramı bir düş olarak görmekte ve kavrama olumsuz bir anlam yüklemektedir. Althusser ise Marx'tan farklı olarak; son kertede sınıf çatışmaları tarafından belirlenen ideolojilerin kendilerine ait bir tarihlerinin olduğunu ve ideolojinin pozitif anlamda bir tarihinin olmadığını belirterek olumlu bir anlamda savunmaktadır. Çünkü Althusser'e göre ideolojinin asıl özelliği tarihin tümünde aynı, değişmez biçimde var olmasıdır ve insanlar sınıf bilincine ideoloji içinde ulaşmaktadır. Freudyen bir bakış açısıyla ideolojinin aynı bilinçdışı gibi ebedi olduğunu belirtmektedir (Althusser, 2017: 65-68).

Feuerbach ve onunla aynı görüşü savunan Marx, "insanların gerçek varoluş koşullarının" hayali olarak ideolojide temsil edildiğini kabul etmektedir. Althusser ise ideolojinin temsil ettiği şeyin, Feuerbach ve Marx'tan farklı olarak "bireylerin içinde yaşadıkları gerçek ilişkilerle kurdukları hayali ilişki" olduğunu söylemektedir (Althusser, 2017: 71).

Althusser, fikirlerin zihnî değil maddi varoluşa sahip olduğunu ve "ideolojinin bir aygıtta ve bu aygıtın pratiklerinde maddi biçimde" var olduğunu ifade etmektedir (Althusser, 2017: 72-73). Bu

---

² Teorizm: Teorinin pratiğe önceliği. Ayrıntılı bilgi için: Althusser, L. (2000).

ifadeye dayanarak “ideoloji, bireyleri özne olarak çağırır” tezini ileri sürmektedir (Elliott, 2017: 145). Bu tezde ifade edilmek istenen ideolojinin somut özneler için var olması ve özne kategorisinin ideolojinin kurucusu olmasıdır (Althusser, 2017: 77-78).

İdeolojinin son kertede sınıf çatışmaları tarafından belirlendiğini savunan Althusser, kendisi gibi bir Marksist olan A. Gramsci'nin düşüncelerinden hareketle sınıfların hegemonya ve baskı arasındaki ilişkisini incelemektedir (Vergin, 2010: 92). Mevcut üretim ilişkilerinin korunup yeniden üretilmesini açıklamak için ortaya attığı ideoloji kuramında devletin baskıcı ve ideolojik aygıtlardan oluştuğunu iddia eden Althusser, ideolojinin mevcut toplumsal gerçeklik içinde maddi biçimde var olarak özneleri oluşturduğunu ve bu öznelerin de burjuvazinin hakimiyetini sağladığını söylemektedir (Cevizci, 2019: 1202).

Devletin İdeolojik Aygıtları

Marx'tan farklı olarak üst yapının görece özerk olduğunu düşünen Althusser, devleti toplu bir güç odağı olarak görmek yerine toplumdaki farklı yapılar sayesinde yayılan bir teşkilat olarak ele almıştır (Örs, 2010: 24). Marksizme göre devlet, egemen sınıfların proletaryayı sömürmesini sağlayan bir baskı aygıtıdır ve bu baskıyı yıkmak için proletarya devleti ele geçirmeyi amaçlamalıdır (Althusser, 2017: 48). Althusser, Gramsci'den ilhamla bu değerlendirmeye yeni bir yorum getirerek devletin (Vergin, 2010: 93) bütünlük içindeki, şiddet potansiyeli taşıyan ve yaptırım işlevi bulunan nitelikteki yönüne “devletin baskıcı aygıtı (DBA)” ismini vermektedir. Ayrıca bürokrasi, ordu, yargı organları vb. içeren DBA yanında onu “hegemonik” kılan (Vergin: 2010: 93) birçok “devletin ideolojik aygıtları (DİA)” bulunduğundan bahsetmektedir (Althusser, 2017: 50).

DİA “birbirinden ayrı ve uzmanlaşmış kurumlar biçiminde dolaysız olarak çıkan belirli sayıda gerçekliği” belirtmektedir. Din, eğitim, aile, hukuk, siyasal, sendikal, kültürel ve haberleşme kurumları olmak üzere farklı alanlarda birçok DİA bulunmaktadır. DBA, devlet olarak tecessüm etmiş haliyle tek bir aygıt olarak öne çıkarken DİA çok sayıdadır. DBA kamu alanında yer alırken, DİA çoğunluğu özel alanda yer almasına rağmen iktidarın istediği türde işleyişe sahip olabilmektedir. Temelde hegemonya için DBA şiddeti, DİA ise ideoloji kullanmasına rağmen, DİA'nın ikincil ve zımnî olarak baskıya başvurdukları görülmektedir (Althusser, 2017: 50-52).

Farklı alanda birçok DİA'nın bütünlük oluşturması egemen ideoloji sayesinde gerçekleşmektedir. DİA da üretim ilişkilerinin yeniden üretimi bakımından egemen ideolojiyi üretmekte ve sürdürmektedir (Vergin, 2010: 94). Tarihsel süreçte DİA, DBA'ya nazaran daha az bulunmakta ve daha farklı şekilde birbirlerinden ayrılmaktadır. Örneğin, geçmişte dinsel DİA olmasının yanında eğitim, kültür, haberleşme DİA'larını da temsil eden Kilise'ye, Fransız Devrimi'nde iktidarın burjuva sınıfına geçmesi için saldırılması sonucunda Kilise eski gücünü kaybetmekte ve yeni DİA'lar ortaya çıkmaktadır. Yeni dönemde burjuvazinin, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi için ideolojik hegemonyasını sağlamak amacıyla parlamenter demokrasi aygıtına dayandığı ifade edilebilir. Ancak bu görünürdeki ideolojik aygıttır. Eski düzende Kilise'nin üstlenmiş olduğu işlevi yeni düzende ya da

kapitalizm altında Okul yerine getirmektedir. Bu yüzden modern kapitalist toplumlarda egemen olan DİA eğitim DİA'sıdır (Althusser, 2017: 57-59). Bu sonuca birçok nedenden varılmaktadır. Öncelikle çocuklar anaokulundan itibaren egemen ideolojiye maruz kalmaktadır. Etkiye en açık dönemlerinde egemen ideolojiyle yetişen çocuklar bu ideolojinin gösterdiği yönde toplumsallaşmaktadır. Burada amaç, çocukları üretim süreçlerinde bulunacağı konuma göre hazırlamaktır (Vergin, 2010: 95).

Kapitalist üretim süreci, emek gücü ile emeğin şartları arasındaki ayrılmayı yeniden üretir. İşçi ve kapitalist arasındaki bu ilişkide meta, sadece artık değer üretmez; sermaye ilişkisinin kendisini üretir ve yeniden üretir (Marx, 2016: 558-559). “Bir üretim tarzı, üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini belirleyici bir rol oynadığı üretim koşullarının yeniden-üretimi sağlandığı ölçüde ancak varlığını sürdürür.” düşüncesini ileri süren Althusser, bu yeniden-üretim koşullarının DBA ve DİA ile sağlandığını ifade etmektedir. (Althusser, 2005: 112). Althusser, zamanında Kilise ve Ailenin oluşturduğu iş birliğinin günümüzde Eğitim ve Ailenin oluşturduğuna dikkat çekerek bu DİA'ların yeniden-üretimde belirleyici olduğunun kabul edilmesi durumunda eğitim ve aile sistemlerinde yaşanan krizlerin siyasal boyuta ulaşabileceğini belirtmektedir (Althusser, 2017: 64).

Tek Parti Döneminde Devletin Hâkim İdeolojisi: Kemalizm

Tek Parti Döneminde Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilgiye uğramış ve Batılı devletler tarafından işgal edilmiştir. Ülkenin bulunduğu bu durum üzerine Mustafa Kemal önderliğinde başlatılan Millî Mücadele başarıya ulaşmış ve bu mücadelenin sonucunda selefenden farklı bir rejimle Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, daha mücadele döneminde başlatılan yeni sistem hazırlıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılması Cumhuriyet rejimine geçişin ayak sesi olarak anılmaktadır. Ülke, Meclis hükümeti ile idare edilmekte ancak Meclis ile Halifenin anayasal ilişkilerinin belirsizliği sürmektedir. Halifeliğin bir memuriyet olarak devam etmesi düşünülmese rağmen toplumda birçok kişinin Halifeyi devletin başı olarak görmesi ihtimal dahilindedir. Bu sebeplerden dolayı, Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra konumunu iyice pekiştiren Mustafa Kemal, devlet başkanlığı makamındaki karışıklığı gidermek adına uzun zamandır hedefi olan Cumhuriyeti 29 Ekim 1923'te ilan etmiş ve ülkenin ilk Cumhurbaşkanı olmuştur (Zürcher, 2000: 242).

Cumhuriyetin ilanından sonra radikal reform hareketlerine girişilmiş ve birçok alanda modernleşme hamleleri yapılmıştır. Halifeliğin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Şapka Kanunu, tekke ve zaviyelerin ilgası, Latin alfabesinin kabulü gibi birçok yenilik yapılmıştır. Yapılan reform hareketleri kurucu seçkinler arasında ikiliğe yol açmıştır. Millî Mücadele'nin önemli isimlerinin yer aldığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kuruluşundan kısa bir süre sonra Şeyh Sait İsyanı gerekçe gösterilerek kapatılmıştır. 1930'da Mustafa Kemal'in isteğiyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da

halk tarafından gördüğü coşkunun iktidar tarafından tehdit olarak algılanmasıyla kurucusu Fethi Bey³ tarafından feshedilmiştir. Görüldüğü gibi yeni devletteki çok partili hayata geçiş denemeleri başarısızlığa uğramış, bunun sonucunda Halk Fırkası'nın⁴ tek parti yönetimi 1950 yılına kadar sürmüştür.

Hâkim İdeoloji: Kemalizm

Kemalizm ya da Atatürkçülük, Türkiye Cumhuriyeti'nde, Osmanlı Devleti'nden miras kalan bazı temel unsurların yerine Batı'yı örnek alan bir topluluk oluşturma amacıyla olan görüş olarak tanımlanmaktadır (Mardin, 2017: 181). Fikri olarak Batı etkisinde olan Kemalizm; pozitivism, materyalizm ve evrim teorisi müfredatıyla yetişen Atatürk neslinin düşünce yapısını yansıtmaktadır (Mardin, 2017: 186).

Köker'e (1993: 30-32) göre Kemalizm'in kökenlerinde Osmanlı modernleşmesinin getirdiği otokrasi ve merkezileşmenin yol açtığı güçlü bürokrat sınıfın ürünü olan Jön Türklerin düşünceleri yatmaktadır. Pozitivist akılcılık, anayasal rejim ve halkçılık Jön Türklerin düşünce dünyasının en önemli öğeleridir.

Kongar'a (2018: 109) göre ideoloji olarak Kemalizm Cumhuriyet'ten önce bulunmayan, Cumhuriyet'ten sonra ise Atatürk'ün başarılı eylemleri sonucu oluşan pragmatik bir ideolojidir. Kemalizm'in pragmatik yönü, onun politik sıkıntılardan doğan ve dış dünyadan etkilenen bir Devrime dayanmasıdır.

CHF, oluşturmaya çalıştığı Kemalizm ideolojisiyle halk desteğini arkasına alacak hızlı bir kalkınma ve ilerleme sağlayarak önünde engel gördüğü geçmişin etkilerini yok etmek için Osmanlıcılığın yerine Türk ulusalcılığını geçirmeyi hedeflemektedir (Ahmad, 1995: 91). Karpat'a (2017: 142-145) göre bu fikri temel çerçevesinde büyük çaplı reform propagandalarıyla Batı'nın üstünlüğü övülmekte, Osmanlı kültür ve gelenekleri ise yerilmektedir. Batılılaşma büyük bir hızla devam ederken hukukta yapılan reformların yanı sıra Batılı kültür de kişiler ve gruplarca benimsenmeye başlamaktadır. Ana gaye modern yapıda milli bir devlet meydana getirmektir.

Kemalizm'in Düşünce Yapısı ve Toplum Dönüştürme Arzusu

Yücel'in (2020: 496-497) de kapsamlı biçimde ele aldığı üzere Osmanlı son dönemi ve Jön Türk akımı; Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık gibi modern Türk düşüncesine etki etmiş yaklaşımların tatbik edildiği bir ortam işlevi görmüştür. Kemalizm'in düşünce yapısını ise Jön Türklerin Batılılaşmadan yana olan pozitivist kanadının fikirleri şekillendirmiştir. Atatürk de onlar gibi bilime, ilerlemeye, laikliğe, ulusçuluğa ve halkçılığa inanmaktadır. Fakat Kemalizm bu kavramları seleflerinden daha ileriye götürmeyi amaç edinmiştir. Örneğin Jön Türklerin, Ziya Gökalp'in fikirlerinde tecessüm

³ SCF'nin kapatılmasına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için: Özipek, B.B (2005). Serbest Fırka'nın Mürtecileri. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 6 İslamcılık İstanbul: İletişim Yayınları.

⁴ Halk Fırkası isminin değişimi ve CHP ile ilgili bilgi için: Karpat, K. (2017).

eden Türklük ve İslam'ı birbirine bağlayan ve toprağa dayalı olmayan ulusçuluğu, Kemalizm'de topraksal bir nitelik kazanmış ve vatan belli sınırlarla tanımlanmıştır. Kemalizm'in önemli öğelerinden olan halkçılık, Atatürk tarafından "bürokrasi ile halkı yakınlaştırmaya yönelik bir doktrin" olarak ifade edilmiştir. Muasır medeniyetlere ulaşmak ve hatta geçmek suretiyle yapılan reformlar hukuksal yollardan yürütülmüştür. Meşruiyetini "Hâkimiyet bila kaydi şart milletindir" anlayışına dayandıran Cumhuriyetin kurucuları, bu meşruiyeti Osmanlı'da da görüldüğü gibi sivil toplumla paylaşmak istemediklerinden, reformlar için devlet itici güç olmuş ve planlanan topyekûn dönüşümde hukuksal değişiklikler önemli rol oynamıştır (Kazancıgil, 2009: 226-227).

Çağan'ın (2008: 25) ifadesiyle;

"İnsanın var oluşu, onu farklı ilişki ağlarına dahil eder. Başta insanın kendi kendisiyle olan ilişkisini kapsayan bu ilişki düzeneği, insanın diğer insanlarla, nesnel dünyayla, doğayla ve hatta metafizik alemle olan ilişkilerini de kapsar. İnsanın bütün bu ilişki ağlarını düzenleyen, yönlendiren ve onları eylem içerikleriyle buluşturan fikirlerin, değerlerin ve inançların toplamı ideoloji olarak tanımlanabilir."

İşte bu kapsayıcı tanım çerçevesinde Kemalizm de Batılılaşma hedefini benimseyen bir kabuk değiştirme hareketidir. Bu hareket Batı'daki gibi Rönesans'a dayanmadığından ve burjuvazi temelli olmadığından resmî ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Batı'da Rönesans'la başlayan bireyleşmeyle zihindeki sorulara dünyevi yanıtlar arama fikri ortaya çıkmış, bu fikir Aydınlanma ile doruğa ulaşmış ve dünya tamamen dünyevi terimlerle açıklanmaya başlamıştır. Ancak Türkiye'de modernleşme, bireysellikten yoksun bir ortamda, sivil-askeri bürokrasinin tepeden inme reformlarıyla gerçekleştiğinden böyle bir süreç yaşanmamıştır. Bu yüzden Kemalizm'de halkı bu minvalde dönüştürme arzusu bulunmakta ancak bu arzu çoğu zaman halk tarafından tepkiyle karşılanmaktadır (Kılıçbay, 2009: 239-240). Bu tepkinin nedeni Osmanlı'ya dayanan, halk ile seçkinlerin (aydın, bürokrat kesim) kültürel değerlerinin farklılığıdır (Kongar, 2018: 110). 19. yüzyıl reformcularının yetiştirdiği, devlet çıkarlarını ön planda tutan bürokrat seçkinler, modern bir devlet kurmak amacıyla hem sultanların otoritelerini kısıtlamak istemekte hem de "çevre"yi küçümseyerek onları yönetimden uzak tutmak için çabalamaktadır (Mardin, 2017: 57-58). Osmanlı'nın geleneksel yapısında da yer alan merkez-çevre kopukluğu İmparatorluğun son dönemlerinde zirveye çıkmış ve sonrasındaki yeni kurulan Cumhuriyet rejimine de miras olarak bırakılmıştır.

Dönemin seçkinleri, aslında Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketleriyle gücü artan bürokratların bir nevi devamı sayılmıştır. Modernleşme yanlısı ve pozitivist düşüncelere sahip yeni seçkinlerin oluşturduğu merkezin yaptığı reformlar, toplumsal bütünleşmeden uzak bir görüntü çizmektedir (Gülener, 2007: 49). Batılı muasır medeniyete ulaşma gayesinde, dini geleneksel motifler ve modernlikle bağdaşmayan etnik aidiyetler Orta çağ kalıntıları olarak algılanmış ve bunlar yerine seküler milliyetçilik ikame edilmeye çalışılmıştır (Demirel, 2021: 34). Medeniyet ve ilerlemenin karşı olduğu düşünülen kurumların rejime siyasi tehdit olarak algılanarak kapatılması ve ritüellerin

yasaklanması toplumun laikleştirmeye yönelik çabalar olarak ön plana çıkmaktadır (Çolak, 2017: 101).

Atatürk'ün hedefi, Batı'nın iyisiyle kötüsüyle tamamen alınarak topyekûn toplumsal dönüşümdür. Atatürk, Osmanlı'nın yıllardır geleneksel kıyafetleriyle Batı'da alay konusu olmasını hatırlamasının etkisi ve dış görünüşte yapılacak değişikliğin insanların fikir yapısını etkilediğini düşünmesiyle hem özde hem de görünüşte bir değişiklik taraftarıdır. Çünkü dış görünüşün duygu ve düşünceleri de etkilediğini düşünmektedir. Ayrıca ona göre Batı, hâkim medeniyet olma yolunda ilerlemesiyle örnek alınmalı ve eski alışkanlıklar terk edilmelidir (Heper, 2016: 187-188).

Tek Parti Döneminin İdeolojik Aygıtları

Cumhuriyetin tek parti dönemine, Althusser'in devletin ideolojik aygıtları düşüncesi kapsamında bakıldığında Diyanet İşleri Başkanlığı, Halkevleri ve Köy Enstitüleri öne çıkmaktadır. Enstitüleri ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacağından bu bölümde kısaca Diyanet İşleri Başkanlığı ve Halkevlerinin ideolojik aygıt boyutlarına yer verilecektir.

Cumhuriyet'in kurucu kadrolarına göre, ulemanın değişim ve yeniliğe karşı takındığı direniş tavrı Osmanlı'nın modernleşmemesinin temel sorunu olduğundan din, yerini Aydınlanmacı akıl ve ilerlemeye bıraktığında ülke "Batı'nın medeni ulusları" arasına girecektir (Toprak, 2016: 281-282). Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, geleneksel siyaset ve kimlik aracı olan İslam dininin yerine laik temele dayanan bir ideoloji olan milliyetçilik ikame edilmiş ve dinin kamusal alanın dışına çıkartılarak özel alanda kalması istenmiştir (Sarıbay, 2004: 57). Atatürk önderliğindeki milliyetçiliğin; ulus devlete meşruiyet sağlayacak bir ideolojinin benimsenmesi, toplumdaki farklı (etnik, dinsel vb.) grupların üzerinde devlet otoritesinin kurulması ve ulusal bilinç yaratılması gibi amaçlarının İslam diniyle bağdaşmaması, dinin Kemalizm tarafından denetlenmesi ve kontrol altına alınması sonuçlarını doğurmuştur (Toprak, 2009: 447). Tüm bu düşünceler ışığında, 3 Mart 1924'te Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması ile Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

Başbakanlığa bağlı bir yapı olarak kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı, 30 Kasım 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla din işleri idaresinin tek temsilcisi haline gelmiştir. Devlet politikasının bir aracı olan Diyanet İşleri Başkanlığı, ülkede tek tip din anlayışının hüküm sürmesinde etkili olmuştur (Paşaoğlu, 2019: 44). Yapılan dini reformlarda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın fikirlerine önem verilmediği görülmektedir. Hutbe, ezan, sala ve tekbirlerin Türkçeleştirilmesi ve Ayasofya Camii'nin müzeye dönüştürülmesi konularında siyasi mekanizmalar etkili olmuş, bu konularda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bazen fikri sorulmamış bazen de aykırı görüşü dikkate alınmamıştır. Fakat buna rağmen bu kararları uygulama ve kararları savunma işi Diyanet İşleri Başkanlığı'na düşmüştür (Kara, 2000: 43). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Müslümanların din işlerine bakmak yerine "devletin din işlerine bakması", devletin politikaları doğrultusunda yorumlar yapması ve halkın dini telakkisini dönüştürmeyi amaçlaması, Cumhuriyetin laiklik ideolojisi çerçevesinde sekülerizmden tavır koymasını destekleyen bir anlayış içinde olduğunu göstermektedir (Kara, 2000: 45-46).

Kemalizm'in bir diğer ideolojik aygıtı da Halkevleridir. 1931 yılındaki CHF'nin üçüncü kongresinde, toplumu kolektif, bilinçli ve kültürlü bir hale getirmek amacıyla kültürel ve eğitim DİA'sı olarak kabul edilebilecek Halkevleri tasarlanmış (Çolak, 2017: 128) ve 19 Şubat 1932'de 14 ilde Halkevi açılmıştır. 1931 yılındaki CHF Kongresi, Kemalizm'i ifade eden Altı Ok'un son şeklini aldığı kongre olmasından dolayı önemli olduğu kadar Kemalizm'i geniş kitlelere yaymak için gerekli mekanizmaların ve örgütlenmelerin kurulması (Yerlikaya, 2009: 113) için harekete geçildiği kongre olmasından dolayı kurulacak DİA'lar bakımından önemli bir konumdadır. Sovyetler Birliği'ndeki Narodni Dom'dan esinlenen Halkevleri, milletin geleneksel değerlerini modern bir Türk yorumuna dönüştürmeyi hedeflemiş ve mahalli kültürün standartlarını yükseltmeyi ilke edinmiştir (Karpas, 2014: 270-271). Halkevlerinin amacı; dersler, toplantılar, konferanslar, kültürel faaliyetler, toplumsal yardım ve çeşitli rehberlik faaliyetleriyle Türk halkına cumhuriyetçilik, laiklik ve milliyetçilik başta olmak üzere devrimin ilkelerini aşılmasıdır (Lewis, 2018: 517).

Modern bir proje olan Kemalizm'in, yeni bir toplum yaratmak için toplumun zihin yapısını çağdaş ve milli olarak şekillendirmek amacıyla araç olarak kullandığı Halkevleri, toplumun "mürebbi"si olarak "telkin ve terbiye"yle topluma eğitime ve topluma doğruları aşılama görevini ifa etmektedir. Kemalizm'in en somut ürünlerinden olan Halkevleri, mevcut ideolojinin halka benimsetilmesi ve halkla iletişimi artırarak bağların güçlendirilmesi çabasıyla hareket etmiştir. İsmet İnönü "Halkevleri, CHP'nin kendi prensiplerinin ne olduğunu ve bu prensiplerin memlekette nasıl tatbik edildiğini her gün halkımıza söylemek için başlı başına merkezdir." diyerek Halkevlerinin ideolojik amacını açıklamıştır (Yerlikaya, 61-63).

Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet Dönemine: Eğitim Reformları ve İdeolojik Amaçlar

Toplumun büyük bir kısmını ilgilendiren eğitim, küçük yaşlarda başlaması nedeniyle bireyleri ideolojik olarak etkileyen en önemli araçlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ülkenin ilerlemesi açısından da eğitim konusu önemli bir yer tuttuğundan, eğitimin iyileştirilmesi için çeşitli dönemlerde reform hareketleri gerçekleştirilmektedir. Yapılan reformlarda iyi bir eğitim vermenin yanında toplumun ideolojik dönüşümüne de katkı sağlama amacı güdülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'a kadar olan dönemde büyük eğitim reformları yapılmadığı görülmektedir. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile siyasal, sosyal, hukuki vb. birçok alanda yapılan reformlar eğitim alanında da gerçekleşmiştir. Devletin kurtuluşunu Batılılaşmada gören Tanzimat ıslahatçıları devlet okullarının yaygınlaşması ve gelişmesi için çaba sarf etmişlerdir (Somel, 2015: 19). Bu dönemde, halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesi devlet için bir çıkar yol olarak ele alınmıştır. Siyasi alanda ortaya çıkan Osmanlılık akımına eğitim faaliyetlerinin de destek vermesi amaçlanmış, tıp öğretimi ve medreseler dışında Osmanlıca öğretim dili olarak belirlenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde ise okullarda Osmanlı vatandaşı bir öğrenci tipi yetiştirilmeye çalışılsa da özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra Türkçülük akımının da güçlendiği görülmektedir (Akyüz, 2000:

46-52).

Cumhuriyetin kurulmasıyla birçok alanda yaşanan dönüşüm süreci eğitim alanını da etkilemiştir. Eğitimin yaygınlaştırılması temelinde eğitim alanında yenilikler yapılmıştır. Öğretimde birliğin sağlanması için 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilerek medreseler Maarif Vekaleti'ne bağlanmış, 1925'te ise medreseler kapatılmıştır. Çağdaş bir eğitim sistemi için yurt dışından uzmanlar getirilmiş ve bu uzmanların yazdıkları raporlara önem verilmiştir. Atatürk "Başöğretmen" sıfatıyla bizzat eğitim sürecine katılmış ve öğretmenlere manevi destek vermiştir (Şenatalar, 2016: 406). Bu süreçte Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformların, toplumda benimsenmesi ve kökleşmesi için eğitime verilen önemin arttığı görülmektedir.

Atatürk ilkelerine bağlı, laik ve aktif yeni bir insan tipi oluşturmak (Akyüz, 2000: 74) bu dönemdeki eğitim politikalarının en önemli ideolojik amacıdır. Erken Cumhuriyet döneminde bir yandan özellikle ilköğretimde okullaşma oranının artırılması çalışmaları yapılırken diğer yandan müfredatın ulus devlet fikrini besleyici ve benimsetici olmasına dair tavrı dikkat çekmektedir. 1924 yılında müfredatın değiştirilmesiyle ilgili toplanan Maarif Bakanlığı heyeti, Osmanlı dönemine ait ideolojik fikirleri çıkarıp yerine Cumhuriyetin temel ilkeleriyle ilgili fikirleri koymuştur. 1926'daki İlköğretim Müfredat Programı ile millileşme ve medenileşme fikirleri ile Batı'da eğitim metotlarının benimsenmesi faaliyetleri olarak özetlenebilmektedir. 1930'lu yıllara gelindiğinde ise yurttaşlık anlayışının okullar aracılığıyla yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Bu amaç, dönemin Maarif Vekili Esat Bey'in "Türk mektebi eline teslim edilmiş her Türk çocuğunu Cumhuriyet'in rejiminin psikolojisi ve ideolojisini tamamiyle kavramış, Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti için azami derecede faydalı bir Türk vatandaşı haline getirmeye mecburdur." cümlesinde açıkça ifade edilmiştir. 1936'daki İlköğretim Programı'nda da "ideolojik pragmatizm" etkindir ve "parti-devlet yurttaşlığı ilköğretimden başlanarak inşa edilmiş"tir (Üstel, 2019: 128-143).

İdeolojik Aygıt Olarak Köy Enstitüleri

Kemalist ideolojide bir eğitim DİA'sı olarak yer alan Köy Enstitüleri, köylerde yaşayan vatandaşların eğitilip öğrendiklerini mevcut yerleşim yerlerinde uygulamalarını sağlayan ve köylülerin Cumhuriyet'in temel ilke ve inkılapları çerçevesinde yetişmeleri konusunda sorumluluk üstlenen bir kurumdur (Börklüoğlu, 2017: 69). 1940 yılında açılan bu kurumlar, yetersizlik, solculuk yapmak ve CHP politikalarını yürütmek gibi ciddi eleştiriler alarak önce dönüştürülmüş, 1954 yılında ise Demokrat Parti iktidarında kapatılmıştır (Lewis, 2018: 646).

Köy Enstitülerinin Kuruluşu ve Gelişimi

Köy Enstitüleri, 1940 yılında kurulmasına rağmen, 1930'lu yıllardan itibaren köye ve köylülere karşı bir ilgi artışı yaşanmıştır. Bu artışın başlıca iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın halk nezdinde gördüğü ilginin, CHF'yi şoka uğratmasıdır. Bu deneyimle, CHF'nin kitle tabanının zayıf olduğu ortaya çıkmış ve bunun çözümü için ilk etapta Halkevleri

kurulmuştur. Fakat toplumun %80'ini oluşturan köylülere ulaşması için de çözüm yolları düşünülmeye başlamıştır. İlgili artışının ikinci nedeni ise Büyük Buhran'dır. 1929 tarihli Buhran'ın getirdiği ekonomik sorunlar etkisini özellikle tarımda hissettirmiştir. Tarımdaki sorunları aşmak adına tarımsal üretkenliğin artırılması için köylülere modern tarım tekniklerini öğretme fikri bu dönemde köyün ve köylünün üzerindeki ilgiyi artırmıştır (Karaömerlioğlu, 1998: 57-58).

Artan bu ilgi, 1931 ve 1935 CHF Kongrelerinde gündeme gelen öğretmen yetiştirme projesinde kendisini göstermiştir. İlk kez 1936-1937 öğretim yılında Eskişehir'in Çifteler ilçesinde başlatılan öğretmen kursu, köydeki gençlerden askerliğini erbaş olarak yapmış olanları, kısa bir eğitimden geçirdikten sonra kendi köylerinde öğretmen olarak görevlendirmeyi içermektedir. İlk denemenin olumlu olması üzerine Köy Öğretmenleri Kanunu çıkarılmış ve Çifteler, Kızılcıllu (İzmir), Kepirtepe (Kırklareli) ve Gököy'de (Kastamonu) deneme amaçlı dört köy öğretmen okulu açılmış ve bu okullar Köy Enstitüleri açılana kadar bağımsız sonrasında ise Köy Enstitülerine bağlı şekilde hizmet vermişlerdir. 1940 yılında ise İsmail Hakkı Tonguç'un ve Hasan Ali Yücel'in çabalarıyla öğretmen projesi Köy Enstitüsü projesine dönüştürülmüştür (Bahadır, 2002: 283). 3803 sayılı Kanunla kurulan Köy Enstitüleri, ülkenin farklı bölgelerinde 21 adet açılmış ve 10 bini öğretmen, 8 bini eğitimci, bini sağlık memuru olmak üzere 20 bine yakın genç yetiştirmiştir (Geray, 1969: 199).

Standart bir programa sahip olmayan Köy Enstitülerinde, her enstitü karşılaştığı sorunları kendine özgü yöntemlerle çözmüştür. Bu farklılık, enstitülerin kuruldukları yerden kaynaklanmakta olup her enstitü kurulduğu bölgenin özelliklerine göre bir program oluşturmuştur. Örneğin, bir enstitüde koyunculuk, diğesinde balıkçılık, bir diğesinde ise sepetçilik ile ilgili program oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Enstitülerin ortak yönleri günlük ve haftalık çalışmalarda ortaya çıkmaktadır. Her enstitüde sabah 6 kalkış saati, 8-17 saatleri arası çalışma, yemek ve spor, akşamları ise 1-2 saat etütten sonra saat 10'da yatılmaktadır. Günlük çalışma programında, sportif faaliyetlere ve halk oyunlarına yer verilmektedir (Gürsel, 2018: 5).

Zamanla, enstitülerin içinde ve diğer enstitülerle arasındaki ilişkilerde sağlanan birlik iki gelişmeye yol açmıştır. Bunlardan ilki, Köy Enstitülerinin faaliyet alanlarını genişleterek bağımsız bir yapı kazanmaya başlamaları, diğeri ise yaptıkları faaliyetlerin kalitelerini yükseltmeleridir. İlköğretim Genel Müdürlüğü, Enstitüler ile rekabete girişmemiş ve daima onların bütünlüğünü sağlayacak hamleleri desteklemiştir. Ziraat alanında ortaya çıkan eksikliklere çare olmaya başlayan Enstitüler, sağlık ihtiyaçları için de çalışmalara başlamıştır. Ziraat faaliyetleriyle başlayan eğitim, sağlık faaliyetleriyle devam etmiştir (Kirby, 1962: 236-238).

1942 yılında Ankara'da, diğer Enstitülerin ele almadığı uzmanlık alanlarında gerekli eğitimi vermek ve Enstitülerin ruhuna ve ülkülerine göre personel yetiştirmek amacıyla ilk Çifteler ve Kızılcıllu mezunlarının toplanmasıyla Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü kurulmuştur. Öğretim süresi üç yıl olan Yüksek Köy Enstitüsü'nde tarih, sosyoloji, psikoloji, yabancı dil ve tabiat bilgisi gibi genel dersler

verilmekte olup ayrıca her öğrenci güzel sanatlar, demircilik, inşaat, hayvancılık, tavukçuluk, tarla-bahçe ziraatı, ziraat idaresi ve ekonomisi ve ev idaresi branşlarından bir ihtisas konusu seçmekteydi. Bu ihtisas konularının amacı Köy Enstitülerine personel yetiştirmektir (Kirby, 1962: 240-241).

Köy Enstitülerinin Kapatılması

Makal'a (1979:70) göre Köy Enstitülerinin kapatılmasının hikayesi 1946 yılına dayanır. Köylere okul yapılması ve öğretmen yetiştirilmesi “demokrat kesilen” politikacılar ile çıkar çevrelerinin gözünü korkutmuş, çok partili hayata geçilen Meclis'te kazan kaynamaya başlamıştır. Makal; Kazım Karabekir, Şemsettin Günaltay ve Feridun Fikri Düşünsel'in Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'ne yaptıkları ziyarette, Karabekir'in “Öğrencilerin hep köyden alındıkları için köy-şehir, fakir-zengin ayrılığı yaratıldığı” ve Günaltay'ın “Trabzon'daki Enstitü'de gayri milli piyes oynatıldığı” ifadelerini, bu ziyaretten önce Enstitü ile ilgili kararların alındığı ve ziyaretin usulen olduğu şeklinde yorumlamaktadır (Makal, 1979: 72-73). Bu ziyaretten sonra Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü kapatılmasına karar verilmiş, 1947'de ise çıkarılan yasa ile Köy Enstitüleri büyük bir değişikliğe uğrayarak “komünist yuvası” olduğu gerekçesiyle pasif hale getirilmiş (Koca, 2019: 295) ve Köy Enstitülerine ilk darbe Cumhuriyet Halk Partisi tarafından vurulmuştur (Koca, 2019: 306).

Köy Enstitülerinin yatılı bölümlerinde uygulanan karma eğitimin milli değerlere ve Türk geleneklerine uymadığı ve üniversitelerdeki siyasi olaylardan Enstitülerin uzak tutulması gerektiği tartışmaları 1950 yılında Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesinden sonra da devam etmiştir. Köy Enstitüleri'nin kapatılmasını kabul etmeyerek istifa eden DP Kabinesinin ilk Milli Eğitim Bakanı Avni Başman'ın yerine gelen Tefik İleri döneminde, öncelikle Köy Enstitülerine yönelik düzenlemeler yapılarak karma eğitime son verilmiş ve bazı bölümlerin kapatılması sağlanmıştır. 27 Ocak 1954'te ise 6234 sayılı “Köy Enstitüleri ve İlk Öğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun” la Köy Enstitülerinin faaliyetlerine son verilmiştir (Ezer, 2020: 1799).

Köy Enstitüleri Üzerine Tartışmalar

Köylerdeki çocukların ilkokulu bitirdikten sonra yatılı okudukları, az da olsa kız öğrencilerin de bulunduğu Köy Enstitülerinde karma eğitim modeli uygulanmıştır. Tutucu kesimlerle çıkar çevrelerinin, hem Enstitülerde var olan karma eğitime karşı olmaları hem de bu Enstitülerin taşıdıklarını düşündükleri ideolojik role olan tepkileri 1940'ların sonuna doğru siyaset alanında da güçlenmiş ve 1954 yılında Köy Enstitüleri kapatılmıştır (Şenatalar, 2016: 407).

Köy Enstitüleri, komünizm propagandası yapılmaya çalışıldığı iddiasıyla “milliyetçi-mukaddesatçı” çevrelerde “komünizm yuvaları” olarak görülmüştür. Anti-komünizm propagandasının revaçta olduğu Türk sağ, Köy Enstitülerinin varlığını “komünist tahrikçiliği” olarak adlandırmış ve bu konuda çeşitli yollarla tepkilerini dile getirmişlerdir (Meşe, 2017: 85). Kirby'ye (1962: 323) göre, Köy Enstitülerinin “komünizm yuvaları” olarak adlandırılmalarında, İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle yükselen ırkçı hareketler ve CHP içinde sayısı gittikçe artan Anadolucular adlı grup etkili olmuştur

Ancak Kirby, Köy Enstitülerinin kapatılmasına giden süreçte ırkçı fikirlerin değil Anadoluların etkin olduğunu belirtmektedir. Kemalizme baştan beri karşı duruş sergileyen “Anadolular” adlı grubun CHP içinde çoğalmaya başlaması partinin Köy Enstitülerine bakışını değiştirmeye başlamasına neden olmuştur. Kemalizmin devrimlerine, Aydınlanmacılığına, rasyonalizmine karşı olan Anadoluculuk hareketi, köyün aydınlanmasını Anadolu’nun bütünlüğü için tehlike saymaktadır (Kirby, 1962: 326). 1945’te Sovyet Rusya’nın Türkiye ile yaşadığı sorunlar (Saldırmazlık Paketi’nin yenilememesi, Montrö’nün gözden geçirilmesini talep etmesi, Kars ve Ardahan’ istemesi) ülkedeki komünist aleyhtarlığını artırmış ve bir kısım tarafından komünizm yuvası olarak tanımlanan Köy Enstitüleri hedef haline gelmiştir (Kirby, 1962: 335).

İktidar ve muhalefetten birçok sağ görüşlü, anti-komünist kişiler, Köy Enstitülerinin kuruluşunda büyük emekleri olan İsmail Hakkı Tonguç’u hedef alarak onun komünistlerden etkilendiğini söylemişlerdir. Sovyet eğitim sisteminin uygulandığını iddia ettikleri Köy Enstitülerinin, komünist komplonun bir aracı olduğunu, hatta Enstitülerin yayınlarında ve kitaplıklarında komünist düşünceye yer verildiğini iddia etmektedirler. Ayrıca Enstitülerin devlet görevlilerine ve orduya da saygısız ve itaatsiz tutumlarda buldukları yönünde eleştirilerde bulunmuş, Enstitülerdeki öğrencilerin devlete ve orduya karşı kışkırtıldıkları ileri sürülmüştür. Son olarak, muhafazakârlar tarafından Köy Enstitülerinin din düşmanı olduklarına yönelik söylemler de mevcuttur. (Karaömerlioğlu, 1998: 73-76).

Sol görüşlülerden de Köy Enstitülerine eleştiriler gelmiştir. Soldan, enstitülerin bilimsel araştırmalar sonucunda kurulmamış olması, köylüye yönelmenin devrim açısından yararının tartışmalı olması, köy ekonomisinin tarıma dayalı olmasının sanayileşmeyi önlemesi gibi eleştiriler gelmiş fakat bu eleştiriler İsmail Hakkı Tonguç tarafından pek ciddiye alınmamıştır. Bu durum, solun bazı kesimlerinin kızgınlığına ve Enstitülere karşı sert eleştirilerine zemin hazırlamıştır (Tonguç, 1970: 496-497). Örneğin; Niyazi Berkes’e Yüksek Köy Enstitüsü’nde öğretim görevi verilmemesi Berkes’i çok kızdırmış ve bunu gerçilik olarak yorumlamıştır Bir başka örnekte; Pertev Boratav, Mediha Berkes, Behice Boran ve Niyazi Berkes tarafından Maarif Vekilliğine sunulan “Köy Tetkikleri Bürosu” kurulmasıyla ilgili raporun ilgililerce cevaplandırılmaması bu kesimde Köy Enstitülerine yönelik olumsuz düşüncelerin artmasına neden olmuştur (Tonguç, 1970: 492-495).

Tüm bu tartışmalar Köy Enstitülerinin kurucu değerlerinden uzaklaşmasına ve sonra da kapanmasına giden yolda mihenk taşlarını oluşturmuşlardır.

Köy Enstitülerinin İdeolojik Boyutu

Çolak’a (2017: 204-205) göre, Köy Enstitüleri, Kemalist kültür projesinin bir aracı olarak kurulmuştur. Köy Enstitüleri, Türk köylerini Cumhuriyetin temel yapıtaşlarına göre biçimlendirme sorumluluğunu taşımaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda geri kaldığı belirtilen köylerin, Batılılaşma ve modernleşme yönünden ülkenin eksik noktasını oluşturduğu düşünülmektedir. Köy

Enstitüleri yoluyla hem iktisadi gelişmenin sağlanması hem de Kemalizm'in kırsal bölgelere ulaşma olanağı bulması hedeflenmiştir. "Modern köy" yaratma projesi içinde Köy Enstitülerinde eğitim gören köylülerin, kendilerini hem fiziksel hem de zihinsel olarak geliştirmeleri amaçlanmıştır (Parlak, 2011: 210-211).

Köy Enstitülerinin toplumsal bir hareket olarak algılanmasında; yeni toplumsal değerlerin gelişmesi ve ulusal kültürün yaratılması konuları öne çıkmaktadır. Yeni toplumsal değerlerin gelişmesi açısından bakıldığında Köy Enstitüleri, Kemalizm'in somutlaştığı kurumlardan birisidir. Enstitü öğrencileri, modern uygarlığın gücüne inanan kişiler olarak yetiştirilmişlerdir. Demokratik düzenin getirdiği haklarının farkındadır ve onlar uğruna mücadele etmeyi bilen kişilerdir. Bu, demokratik kültürün yerelde de gelişmesine olanak sağlayacak bir harekettir. (Bu özellikleri, "ayaklanma" eleştirileriyle karşılanacaktır.) Köy Enstitüleri, tamamen ulusal bir hareket olarak ortaya çıkmış, taşranın ulusallaşmasına hizmet etmiştir. Öğrenciler, Kemalist laiklik anlayışı çerçevesinde eğitim görmüşlerdir. Köy Enstitülerinin bu konuda oynadığı rol, laik unsurlardan ilham alan bir halk oluşturma hedefidir. Enstitüde alınan eğitim ve sağlıklı tartışma ortamı Enstitü mezunlarının başta edebiyat olmak üzere birçok kültürel alanda eserler vermesini sağlamıştır (Kirby, 1962: 248-270).

Köy Enstitüsü mezunlarından Mahmut Makal'ın "*Köy Enstitüleri ve Ötesi*" adlı eserinin 'Laik Eğitim' bölümünde "...Atatürk'ün en çok önem verdiği ve çağdaş uygarlık düzeyine çıkışın baş ögesi saydığı laiklik ilkesi nerede? Hem de Anayasaya karşın?" şeklinde laikliğin ve laik eğitimin önemine yaptığı vurgu (Makal, 1979: 193), yine Enstitü mezunu Mehmet Başaran'ın "*Özgürleşme Eylemi: Köy Enstitüleri*" eserinin kitaba adını veren bölümünde laik eğitime vurgu yapması ve ülkenin gelişmesinin ancak laik eğitimle gerçekleşebileceğine dair fikirleri (Başaran, 1990: 11-12) Köy Enstitülerinin laiklik anlayışı çerçevesindeki eğitiminin öğrencilere yansıdığına birkaç örneği olarak verilebilir.

Althusser'e (2017: 61) göre modern kapitalist toplumlarda egemen DİA eğitimidir. Eğitim, saf egemen ideolojinin çocukların zihnine yerleştirilmesini sağlamaktadır. İlkokuldan sonra Köy Enstitülerine giden köylü çocuklar burada aldıkları eğitimi benimsemişlerdir. Köy Enstitüleri mezunlarının köylere gittiklerinde, aldıkları laik eğitimin etkisiyle buradaki üfürükçülerle, muska yazıcılarla vb. ile çatışmaya girdikleri görülmektedir (Kirby, 1962: 257). 1943'te Adapazarı'nda yaşanan depremden sonra evsiz kalmış öğretmenler için ev yapmaya gönderilen Enstitü öğrencileri, Türkiye'nin bir ucundan diğer ucuna yardıma gitmekten çok mutlu olmuştur ve ulusçuluğun etkisiyle köylülere yardım etmenin gururunu yaşamıştır (Kirby: 1962: 256).

Kemalist düşünce yapısının Köy Enstitülerindeki öğrencilere benimsetilmesi, dünyada gerçekleşen gelişmelerin CHP'yi de etkileyerek politika değişimine gidilmesine kadar başarıyla uygulanmıştır. 1946'dan sonra ise artan muhalefetin de etkisiyle İsmet İnönü bu tarihe kadar Köy Enstitüleri'ne büyük önem vermesine rağmen siyasal hamlelerinde değişiklik yaparak Köy Enstitüleri'nin kapatılmasına giden süreci başlatmıştır.

Sonuç

Çalışmada, ideoloji kavramına getirdiği farklı bakış açısıyla egemen sınıfların devletin ideolojik aygıtlarını kullanarak toplum üzerinde hegemonik bir güç oluşturduğunu ifade eden Althusser'in bu görüşünden yola çıkılarak ele alınan Tek Parti dönemi, Türk siyasal hayatının önemli bir evresini oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde başlayan modernleşme hareketlerinin Cumhuriyet döneminde de devam ettiği görülmektedir. Osmanlı'daki reformlardan farklı olarak Cumhuriyet dönemi daha keskin ve radikal reformlar yapma hedefinde olmuştur. Millî Mücadele'nin önderi ve Cumhuriyetin kurucusu olan Atatürk, muasır medeniyetlere ulaşma hedefinin ancak topyekûn bir Batılılaşma ile mümkün olduğunu düşünmektedir. Ancak toplumun büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı ve geleneklerine bağlı olduğu düşünüldüğünde devletin baskı aygıtı (DBA) olarak modernleşme adına yapılan reformların hem gerçekleşmesinde hem de halka mâl olmasında ciddi sorunlar yaşanmıştır. İşte bu durumda, devletin ideolojik aygıtları devreye girmekte ve hâkim ideolojinin halka benimsetilmesinde belli kurumlar kullanılmaktadır.

Tek Parti döneminde hâkim ideoloji, kurucu lider Atatürk'ün fikirleri doğrultusunda oluşan Kemalizm'dir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan merkez-çevre kopukluğu (ya da çatışması) Kemalist ideolojinin halk tarafından benimsenmesinde oluşan sıkıntıların başlıca nedenidir. Bu sıkıntıların aşılması konusunda atılan ilk adım Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıdır. Ümmetçi anlayış yerine laik ve milliyetçi bir ulus kimliği yaratma projesinde, Diyanet İşleri Başkanlığı destekleyici bir kurum olarak işlev görmüştür. Diğer bir ideolojik aygıt olan Halkevleri de Kemalizm'i geniş kitlelere yaymak ve toplumun kültür düzeyini artırmak amaçlarıyla yola çıkmış ve bu amaçla birçok faaliyet gerçekleştirmiştir.

Bu dönemdeki önemli ideolojik aygıtlardan diğeri ise çalışmanın ana konusu oluşturan Köy Enstitüleridir. Köy Enstitüleri, köylerde ideoloji ve kalkınma faaliyetleri için açılmış kurumlardır. Köylü çocuklarının hem teoriyi öğrenmeleri hem de öğrendiklerini pratiğe dökmeleri amaçlanan bu kurumlar, bir yandan da devletin resmî ideolojisine hizmet etme amacını taşımıştır. Köy Enstitülerinde, modern değerlere uygun bir eğitim verilmiştir. Laik değerler, ulusçuluk fikri ve karma eğitim bu okulların ideolojik anlamda öne çıkan özellikleridir. Kapatılana kadar yirmi bine yakın mezun veren Köy Enstitüleri'nden mezun olan bazı öğrencilerin davranışlarına ve verdiği eserlere bakıldığında Köy Enstitüleri'nin amacına ulaştığı görülmektedir. Öğrenciler, hâkim ideolojiyi benimsemiş ve bu kurumlarda aldıkları eğitime uygun bir şekilde hizmet vermişlerdir. Fakat iç ve dış ortamda değişen koşullar, Köy Enstitülerini de etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yükselen demokratikleşme trendi, Türkiye'de de çok partili hayata geçişi hızlandırmıştır. CHP ideolojisiyle bütünlük arz eden Köy Enstitüleri muhalefetin epeyce eleştirisine maruz kalmıştır. CHP'nin değişen koşullara uyum sağlama çabasıyla hareket etmesi ve parti içinde de hâkim ideolojiye karşı olanların sayısının fazlaşması Köy Enstitüleri açısından olumsuz bir durum oluşturmuştur. Enstitüler, önce değişiklikler yapılarak etkisizleştirilmiş, 1950 sonrası Demokrat Parti iktidarıyla da CHP ideolojisiyle özdeşleşen bu kurumun

hizmetlerine son verilmiştir.

Bu çalışmada, Tek Parti dönemi, Althusser'in ideoloji kuramı çerçevesinde incelenmiş ve örnek olarak Köy Enstitüleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Dönem incelendiğinde, Köy Enstitülerinin ideoloji ve kalkınma gayeleriyle kurulduğu anlaşılmıştır. Köy Enstitülerine gelen eleştirilerin çoğu ideoloji temellidir. Enstitülerin ideolojik konumunun, kalkınmaya sağladığı faydanın önüne geçtiği görülmüştür. Kurumun, muhafazakâr kesimce tepki çekmesinin ana nedeni, bu kesimde Kemalizm'in yerleşmemiş olmasının yanı sıra merkez-çevre karşıtlığına dayanan merkezin fikirlerine karşı çıkma durumudur. Karma eğitim uygulaması ve laiklik düşünceleri en fazla dikkat çeken eleştirilerden olmakla birlikte bu eleştiriler anti-komünizm propagandasıyla birleşmiş ve Köy Enstitüleri bu kesim tarafından "komünist yuvaları" olarak adlandırılmıştır. CHP'nin çok partili hayata geçişle ideolojisinde bir değişim görülmüştür. Güçlü bir muhalefet partisinin çıkmasıyla iktidarını korumak isteyen İsmet İnönü, taşradan gelen eleştirilere ve anti-komünizm propagandasına kulak vermiş ve Köy Enstitüleri de bu ideolojik değişimden nasibini alarak etkisizleştirilmiştir.

Son olarak Köy Enstitülerinin, yetiştirdiği öğrencilerde ideolojik aygıt görevini yerine getirdiği ancak köylerde istenilen topyekûn bir değişimin sağlanamadığı söylenebilir.

Yazar Katkıları: Metnin tamamı üç yazarın ortak ve eşit katkılarıyla oluşturulmuştur.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır. Tüm yazarlar iş birliği içerisinde bu çalışmayı hazırlamıştır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1995). Modern Türkiye'nin oluşumu (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Althusser, L. (2000). Özeleştirici öğeleri (2. Baskı) (Çev. L. Targu). İstanbul: Belge Yayınları.
- Althusser, L. (2005). Yeniden-üretim üzerine (Çev. I. Ergüden). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2017). İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları (6. Baskı). (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Akyüz, Y. (2000). Türk eğitim tarihi. Ankara: Milli Eğitim Basım Evi.
- Atılğan, G. (2015). İdeoloji. G. Atılğan ve E. A. Aytekin (Ed.), Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler içinde (285-297). İstanbul: Yordam Kitap.
- Badiou, A. (2015). Küçük panteon (Çev. I. B. Fidaner ve M.İ. Keskinoglu). İstanbul: Encore Yayınları.
- Bahadır, Z. (2002). Köy enstitüsü. Türk Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi cilt 26 içinde (283-285). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Başaran, M. (1990). Özgürleşme eylemi: köy enstitüleri. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Börklüoğlu, L. (2017). Althusser'in ideoloji kuramı bağlamında Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde ordunun konumu. (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Cevizci, A. (2019). Thales'ten Baudrillard'a felsefe tarihi (9. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Cihan, M. (2013). Spinoza felsefesinin etkileri: Spinozacılığın farklı dönem ve alanlardaki yansımaları. Beytulhikme An International Journal of Philosophy, 3 (1), 105-137.

- Çağan, K. (2008). İdeoloji. K. Çağan (Ed.), İdeoloji içinde (9-41). Ankara: Hece Yayınları.
- Çolak, Y. (2017). Türkiye’de kültürel iktidarın kuruluşu. Ankara: Liberte Yayınları.
- Delacampagne, C. (2018). 20. yüzyıl felsefe tarihi (6. Baskı). (Çev. D. Çetinkasap). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Demirel, T. (2021). Türkiye’nin uzun on yılı: Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs darbesi (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eagleton, T. (1996). İdeoloji. (Çev. M. Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Elliott, A. (2017). Çağdaş sosyal teoriye giriş. (Çev. İ. Yıldız ve A. G. Baran (Ed.)). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ezer, F. (2020). Köy enstitülerinin Türk eğitim tarihindeki yeri ve önemi. *Belgi Dergisi*, 2 (19), 1786-1804.
- Geray, C. (1969). Türkiye’de köy enstitüleri hareketi ve köy kalkınması. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 2 (1), 197-207.
- Gülener, S. (2007). Türk siyaseti’nde merkez-çevre ilişkilerinin seyri ve 27 Mayıs 1960 darbesi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14 (1), 36-67.
- Güngör, S. (2001). Althusser’de ideoloji kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 221-231.
- Gürsel, A. (2018). Türk eğitim sisteminde köy enstitüleri. *Asia Minor Studies International Journal Of Social Sciences*, 6 (11), 1-11.
- Heper, M. (2016). Kemalizm/Atatürkçülük. M. Heper, S. Sayarı (Ed.), *Dünden bugüne Türkiye: Tarih, politika, toplum ve kültür* (Çev. K. Tanrıyar) içinde (185-196). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Heywood, A. (2019b). Siyasi ideolojiler (12. Baskı). (Çev: L. Köker). Ankara: Felix Kitap.
- Kara, İ. (2000). "Din ile devlet arasında sıkışmış bir kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (18), 29-55.
- Karaömerlioğlu, M. A. (1998). Köy enstitüleri üzerine düşünceler. *Toplum ve Bilim* (76), 56-85.
- Karpat, K. (2017). Türk demokrasi tarihi (8. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kazancı, M. (2012). Althusser, ideoloji ve ideolojiyle ilgili son söz. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 0 (24), 67-93.
- Kazancıgil, A. (2009). Atatürkçülük ya da Türk aydınlanması. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay (Ed.), *Türkiye’de politik değişim ve modernleşme içinde* (233-242). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Kılıçbay, M. A. (2009). Türkiye’de modern devletin oluşumu ve Kemalizm. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay (Ed.), *Türkiye’de politik değişim ve modernleşme içinde* (207-232). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Kirby, F. (1962). Türkiye’de köy enstitüleri. Ankara: İmece Yayınları.
- Koca, B. (2019). Ellili yıllarda merkez sağ: Demokrat Parti’nin özgürlük ile istismar arasındaki dinî politikaları. M, K, Kaynar (Ed.), *Türkiye’nin 1950’li yılları içinde* (293-319). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kongar, E. (2018). 21. yüzyılda Türkiye (49. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köker, L. (1993). Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2018). Modern Türkiye’nin doğuşu (10. Baskı). (Çev. B. B. Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Makal, M. (1979). Köy enstitüleri ve ötesi. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

- Mannheim, K. (2002). İdeoloji ve ütopya (Çev. M. Okyayuz). Ankara: Epos Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). Türkiye’de toplum ve siyaset makaleler 1. (23. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2018). İdeoloji (19. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (2016). Kapital I. cilt (9. Baskı). (Çev. M. Selik, N. Satlıgan). İstanbul: Yordam Kitap.
- McClellan, D. (2009). İdeoloji (2. Baskı). (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Meşe, E. (2017). Türk sağında köy enstitüleri algısı. *Asya Studies*, 1 (1), 83-95.
- Örs, B. (2010). İdeoloji: Karmaşık dünyayı anlaşılır kılmak. H. B. Örs (Ed.), 19 yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler içinde (3-45). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Parlak, D. (2011). Uluslaşma sürecinde köy enstitülerinin yeri. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 7 (27), 201-221.
- Paşaoğlu, M. T. (2019). Din, devlet, millet: Diyanet İşleri’nin 95 yıllık hikayesi. İstanbul: Libra Kitap.
- Roskin, M. G., Cord, R. L., Medeiros, J. A., Jones, W. S. (2018). Siyaset bilimi (4. Baskı). (Çev. A. Yayla). Ankara: Adres Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2004). Global toplumda din ve Türkiye. İstanbul: Everest Yayınları.
- Somel, S. A. (2015). Osmanlı’da eğitimin modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, otokrasi ve disiplin (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenatalar, B. (2016). Türkiye’nin anayasa sorunu. M. Kabasakal (Ed.), Türkiye’de siyasal yaşam içinde (s. 399-414). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tonguç, E. (1970). Devrim açısından köy enstitüleri ve Tonguç. İstanbul: Ant Yayınları.
- Toprak, B. (2009). Türkiye’de dinin denetim işlevi. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay (Ed.), Türkiye’de politik değişim ve modernleşme içinde (445-458). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Toprak, B. (2016). Din ve siyaset. M. Heper, S. Sayarı (Ed.), Düünden bugüne Türkiye: Tarih, politika, toplum ve kültür (Çev. K. Tanrıyar) içinde (281-292). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Üstel, F. (2021). “Makbul vatandaş”ın peşinde (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vergin, N. (2010). Siyasetin sosyolojisi: Kavramlar, tanımlar, yaklaşımlar (7. Baskı). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Yerlikaya, N. (2003). Halkevleri: İdeoloji ve mimarlık (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yerlikaya, N. (2009). Halkevleri. T. Bora, M. Gültekinçil (Ed.), Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Cilt 2 Kemalizm içinde (113-118). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yücel, G. (2020). İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ideolojik terkinde Üç Tarz-ı Siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 7 (14), 493-518.
- Zürcher, E. Z. (2000). Modernleşen Türkiye’nin tarihi (7. Baskı). (Çev. Y. S. Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.